

DREPTURILE SUCCESORALE ALE SOȚULUI
SUPRAVIEȚUITOR ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI
MOLDOVA ÎN SECOLELE XVIII-XIX

DOI: [10.24193/SUBBiur.64\(2019\).2.4](https://doi.org/10.24193/SUBBiur.64(2019).2.4)
Published Online: 2019-07-03

Alina-Emilia Ciortea*

Rezumat:

Studiul urmărește evoluția istorică a drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor, cuprinsă în codificările din vechiul drept românesc scris.

Întinderea și natura drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor au variat în funcție de diferite elemente, precum: starea de sărăcie a partenerului de viață, menținerea văduviei, numărul descendenților rezultați din căsătorie, vârsta la care aceștia din urmă decedau, calculată de la data deschiderii moștenirii ascendentului etc.

Până la aplicarea Codului civil Cuza în 1865, singurul regim matrimonial aplicabil în vechiul drept românesc scris era regimul dotal. Am analizat care a fost soarta bunurilor dotale în cazul predecesului unuia dintre soți, întrucât, alături de avantajele patrimoniale obținute pe tărâm succesoral, soțul supraviețuitor avea beneficii substanțiale din desfacerea regimului matrimonial.

Cuvinte cheie: soț supraviețuitor, drept succesoral, descendenți, uzufruct, drept de proprietate, vechiul drept românesc scris, regim dotal, Pravilniceasca

* Alina-Emilia CIORTEA este student-doctorand la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Drept din Cluj-Napoca, LL.M. in Comparative Law la Louisiana State University, Louisiana, Statele Unite ale Americii, avocat definitiv, membru al Baroului Cluj. Poate fi contactată la adresa de e-mail: alina.emilia.ciortea@gmail.com.

Condică (Codul lui Ipsilanti), Legiuirea Caragea, Manualul lui Andronachi Donici, Codul Calimach.

SUCCESSION RIGHTS OF SURVIVING SPOUSE IN THE VALLACHIA AND MOLDAVIA IN THE XVIIIITH - XIXTH CENTURY

Abstract: The current analysis follows the historical evolution of the succession rights of surviving spouse in the codifications of the ancient written Romanian law.

The extent and the nature of the succession rights of living spouse varied according to different elements, such as: the poverty of the partner, the absence of remarriage, the number of descendants born during the marriage, the later's age of death determined from the moment of the opening to the ascendant's succession etc.

Until the application of Cuza's Civil Code in 1865, the only matrimonial regime in force in the ancient written Romanian law was the dowry regime. We have conducted an analysis on what was the outcome of the dowry estate in the event one spouse had predeceased, due to the fact that, together with the patrimonial advantages offered by succession law, the surviving spouse had substantial benefits from termination of the matrimonial regime.

Keywords: surviving spouse, succession law, descendants, usufruct, right to property, succession, ancient written Romanian law, the matrimonial dowry regime, Pravilniceasca Condică (Code of Ipsilanti), The Caragea Regulation, The Andronachi Donici Manual, The Calimach Code.

1 Introducere

Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Europa a traversat o perioadă dominată de tendința de codificare a cutumelor locale și de întocmire a unor coduri de legi. În acest spirit, domnitorii din Vechiul

Regat și-au îndreptat atenția către redactarea unor privilegii, respectiv coduri pentru alinierea țărilor române la curentul european.

Considerăm esențială studierea reglementărilor din vechiul drept românesc, întrucât, pe de-o parte, ele relevă obiceiul pământului, iar pe de altă parte, ne oferă un suport solid pentru evoluția instituției succesiunii soțului supraviețuitor, îndrumându-ne către găsirea unei soluții fiabile și echitabile în vederea protejării eficiente a drepturilor succesoriale ale partenerului de viață.

2 Pravilniceasca Condică

2.1 Generalități

Din cauza lipsei de materiale care să prezinte situația juridică reglementată de „obiceiul pământului” aplicabil în Țara Românească înainte de Codul lui Ipsilanti, o concluzie pertinentă asupra drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor nu poate fi formulată¹. Totuși, astfel cum s-a afirmat în doctrină, a fost în „sufletul poporului” datina ca soțul supraviețuitor să primească o parte din succesiunea defunctului².

* Alina-Emilia CIORTEA este student-doctorand la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Drept din Cluj-Napoca, LL. M. în Comparative Law la Louisiana State University, Louisiana, Statele Unite ale Americii, avocat definitiv, membru al Baroului Cluj. Poate fi contactată la adresa de e-mail: alina.emilia.ciorte@gmail.com.

¹ Gr. C. CONDURATU, *Compararea drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor în dreptul roman, codicile Callimachi și Caragea, Codul Napoleon și Codul Alexandru Ion I.*, ed. Tipografia Lucrătorilor Asociați, București, 1898, p. 40.

² Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, ed. Cultura Națională, București, 1925, p. 68.

Codul lui Ipsilanti sau Pravilnicească condică³ a constituit prima codificare din vechiul drept românesc scris în care s-au găsit mențiuni exprese referitoare la dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor⁴. Prin urmare, incertitudinea cu privire la întinderea și natura drepturilor succesoriale ale soțului rămas în viața a luat sfârșit în 1780, prin adoptarea Codului lui Ipsilanti⁵.

Codul lui Ipsilanti s-a aplicat începând cu anul 1780 și până în 1 septembrie 1818, când a fost abrogat tacit de dispozițiile Legiurii Caragea⁶. Explicația cea mai plauzibilă pentru care Pravila a fost promulgată abia în 1780,⁷ la o distanță de cinci ani de la data redactării sale, se regăsește în contextul politic al țării. Astfel, după pacea de la Küciük-Kainargi din 1774, influența exercitată de Rusia în sprijinul promovării drepturilor creștinilor

³ În anul 1791, fiind publicat într-un document sub această denumire, Codul lui Ipsilanti a rămas cunoscut ca Pravilniceasca Condică, Conдика sau Conдика țării. Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1957, p. 19.

⁴ Mihail ELIESCU, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul R. S.R.*, ed. Academiei, București, 1966, p. 127.

⁵ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 68.

⁶ Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, *op.cit.*, p. 16.

⁷ Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, *op.cit.*, pp. 5-6. Aceeași concluzie o regăsim și în Alexandru OTETELIȘANU, *Dreptul de succesiune al soțului supraviețuitor*, Editura Tipografiei Gutenberg, București, 1912, p. 46; Mihail ELIESCU, *op.cit.*, p. 127. Cu privire la data efectivă în care Codul lui Ipsilanti s-a aplicat, există anumite divergențe în doctrină. Unii susțin că Pravilniceasca Condică a devenit aplicabilă începând cu anul 1776. A se vedea Nicolae ALEXANDRESCU, *Condițiunea succesorală a femeii în dreptul roman, francez și român*, ed. Lito-tipografia Ion S. Codreanu, București, 1898, p. 59. În schimb, alții afirmă că legiuirea s-a aplicat începând cu anul 1786. Pentru această opinie, a se vedea Gr. C. CONDURATU, *op.cit.*, p. 54.

ortodocși a scăzut rezistența Porții și a permis principelui fanariot Alexandru Ipsilanti să elaboreze legi scrise⁸.

Alături de contextul politic ante-menționat, este cunoscut faptul că, în secolul al XVIII-lea, feudalismul a intrat în declin, iar clasa dominantă a resimțit nevoia de a-și consolida privilegiile, prin intermediul legilor scrise, de a înlătura dezavantajele cutumei și conflictele iscate între diferite izvoare de drept⁹. Pravila codifică multe dintre cutumele nescrise ale țării, dar alături de aceste izvoare se înscriu și Bazilicalele. Astfel, s-a născut, în Muntenia, „*prima codificare a unei legiuri după legile romane*”¹⁰.

2.2 Moștenirea legală – reguli generale și situația soțului supraviețuitor

Potrivit dispozițiilor cuprinse în Pravilniceasca Condică, drepturile de moștenire ale soțului supraviețuitor nu erau condiționate de starea de sărăcie în care acesta se găsea după decesul partenerului său de viață sau de sexul soțului care a precedat. În schimb, existența drepturilor succesoriale varia în funcție de nașterea de descendenți rezultați din acea căsătorie¹¹.

În primul caz, conform art. 2 din capitolul intitulat *Pentru trimirie*,¹² în concurs cu copiii comuni, soția supraviețuitoare va dobândi o parte virilă, în uzufruct („*pentru hrana vieții, iar nu cu desăvârșită stăpînire, adecă de a o vinde sau dăruia la alții*”). În acest caz, nuda proprietatea rămânea copiilor. În ipoteza în care descendenții muriseră înainte de a împlini vârsta indicată

⁸ Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică, op.cit.*, pp. 8-10.

⁹ Pentru detalii, a se vedea Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică, op.cit.*, p. 4.

¹⁰ Nicolae ALEXANDRESCU, *op.cit.*, pp. 72-73.

¹¹ Mihail ELIESCU, *op.cit.*, p. 127.

¹² Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică, op.cit.*, p. 101.

în art. 1, respectiv 12 ani fetele, iar 14 ani băieții, deci considerați „nevîrstnici”, atunci soția supraviețuitoare va dobândi o treime din succesiune, în plină proprietate („să aibă a lua a treia parte cu desăvîrșită stăpînire”, „a treia parte să o ia pururea”) „fiindcă a suferit iuțimea durerilor, întristările și primejdiile vieții, din facerea de copii”¹³. Observăm că, potrivit textului de lege menționat, dobândirea unei treimi din moștenirea defunctului nu este condiționată de menținerea unei stări de văduvie, sub rezerva ca anul de doliu să fie respectat. Acest drept al văduvei purta asupra bunuri mobile („cele mișcătoare”), legiuitorul de la acea vreme urmărind păstrarea imobilelor în familia de sânge¹⁴.

În al doilea caz, conform art. 3, dacă din uniunea celor doi soți nu au rezultat descendenți, „muerea stearpă după moartea bărbatului ei” își va lua înapoi zestrea, darurile primite înaintea nunții, teoritra, adică „prețul virginității pe care i-l dăduse bărbatul a doua zi după nuntă”¹⁵. În baza dispozițiilor tezei a doua din același articol, în caz de predeces al soției, bărbatul, „în loc de a treia parte” avea dreptul de a cere înapoierea următoarelor bunuri: „așternutul patului și calul de ginere, sau orice alt i se va da înaintea nunții, fiindcă n-au făcut copii”. Potrivit unei opinii doctrinare, soții nu mai au dreptul la o treime în plină proprietate, ci fiecare își recuperează aportul adus la căsătorie „pentru ca și ultima legătură, ce ar mai fi putut rămâne, să dispară”¹⁶. Pe de altă parte, s-a susținut, în mod întemeiat, că, potrivit art. 5, masa succesorală se împărțea în trei părți egale:

¹³ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, op.cit., p. 69.

¹⁴ Mircea Dan BOB, *Familie și moștenire în România*, ed. Universul Juridic, București, 2016, p. 62; Mihail ELIESCU, op.cit., p. 127.

¹⁵ Mihail ELIESCU, op.cit., p. 127.

¹⁶ Alexandru OTETELIȘANU, op.cit., p. 48..

una pentru „*sufletul mortului*”, alta pentru soțul supraviețuitor, iar a treia pentru părinții sau bunicii defunctului¹⁷. Parte cuvenită ascendenților și cea dedicată sufletului defunctului era atribuită prin echivalent, conform art. 5 care prevedea și sursa banilor: „*răscumpărându-se cele nemișcătoare de către rudele celui mort din care se trage, sau și de către rudele de alătura, însă numai de către frați, iar nu și de alții*”. Totodată, căminul părintesc beneficia de o protecție sporită, neputând fi transferat în altă familie, ci „*ceale mai de departe rude să le răscumpere cu bani*”. Considerăm așadar că legiuitorul din 1780 a dat preferință rudelor de sânge în ceea ce privește imobilele, preferând păstrarea lor în familia de origine. Această abordare nu este nicidecum una inovatoare în peisajul juridic, astfel cum am văzut în capitolele anterioare.

Prima mențiune din acest capitol al Codului lui Ipsilanti care face referire la dreptul bărbatului se regăsește în art. 3. Deși, la o interpretare strictă, am putea ajunge la concluzia (greșită, din perspectiva noastră) că numai dreptul la restituirea bunurilor proprii avute dinaintea căsătoriei este reciproc, conform doctrinei majoritare, la care achiesăm și noi, sintagma „*asemenea și bărbatul*”, din teza finală a art. 3, inițiază ideea conform căreia și soțul supraviețuitor, alături de soție, beneficiază de drepturi succesoriale, în plină proprietate sau în uzufruct, în funcție de îndeplinirea sau nu a condiției nașterii de copii comuni¹⁸.

¹⁷ Mircea Dan BOB, *op.cit.*, pp. 62-63; Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, op.cit.*, p. 69.

¹⁸ Alexandru OTETELIȘANU, *op.cit.*, pp. 47-48; Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, op.cit.*, p. 69.

În art. 4, ultimul articol dedicat drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor, se prevede că soțul supraviețuitor, stigmat de sterilitate, în cazul în care defunctul nu mai avea descendenți din altă legătură, moștenea o jumătate din „*trimerie*”, adică o șesime din succesiune, cu excepția situației în care dispozițiile testamentare erau mai generoase pentru acesta¹⁹.

Nu în ultimul rând, în caz de sterilitate, potrivit art. 3 din capitolul „*Pentru trimerie*”, soția supraviețuitoare avea dreptul de a-și recupera zestrea. Această afirmație ne conduce la următoarea întrebare: care era regimul matrimonial aplicabil în vechiul drept românesc și care erau drepturile patrimoniale obținute de soțul supraviețuitor la încetarea acestuia prin decesul unuia dintre soți?

2.3 Regimul matrimonial

Regimul dotal a fost singurul regim matrimonial consacrat de vechiul drept românesc scris, până la aplicarea Codului civil Cuza, în 1865.

Potrivit obiceiului pământului, zestrea (sinonim perfect în vechiul drept românesc cu cuvântul „dotă”)²⁰ constituia o masă de bunuri (mobile sau

¹⁹ S-a susținut că „*ar fi cu totul nedrept ca soția să primească și drepturile de mai sus și zestrea și darurile dinaintea nunții, iar soțul să nu ia nimic*” Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 69; Mihail ELIESCU, *op.cit.*, p. 127.

²⁰ Pentru detalii cu privire la etimologia cuvântului „zestre”, a se vedea Paul VASILESCU, *Regimuri matrimoniale*, ed. Universul Juridic, București, 2009, pp. 131-132.

imobile²¹) transferată din patrimoniul părinților fetei²² în acela al viitoarei soții, la momentul contractării căsătoriei și în lipsa evaluării bunurilor. Mărimea și componența zestrei depindeau de mai mulți factori, dintre care poate cel mai importat era starea socială a familiei²³.

Într-o societate în care domina principiul inegalității sexelor, bărbatul continuă să fie capul familiei, cel responsabil cu întreținerea căminului și asigurarea celor necesare traiului, iar zestrea avea rolul de a diminua aceste costuri, ²⁴ de a oferi un sprijin material partenerului și de a asigura viitorul descendenților²⁵. Astfel cum am văzut și în secțiunile anterioare,²⁶ soțul era numai administratorul bunurilor, beneficiar al dreptului de administrare și de folosință, fiind lipsit de dispoziția juridică asupra bunurilor²⁷. Obiectul zestrei era incesibil și imprescriptibil, femeia rămânând nuda-proprietară a bunurilor²⁸.

O importanță sporită era acordată evaluării bunurilor dotale. Astfel, în secolul al XVIII-lea, mobilele prin natura lor (robii, vitele etc.) și imobilele nu erau evaluate, spre deosebire de celelalte mobile (spre exemplu, obiecte de

²¹ În secolul al XIX-lea are loc numai o generalizare a cutumei de înzestrare a fetelor cu bunuri imobile, însă începând cu secolul al XX-lea era aplicabilă regulă potrivit căreia zestrea era formată obligatoriu din pământ. Paul POPOVICI, *Regimul dotal în vechiul drept și în Codul civil român*, Studia Iurisprudentia nr. 2/2002, p. 166.

²² Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 134. Atribuirea dotei fetei se făcea cu respectarea dreptului de preempțiune a descendenților de sex masculin. Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 159.

²³ Paul POPOVICI, *op.cit.*, pp. 165-166.

²⁴ Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 131.

²⁵ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 160.

²⁶ A se vedea *supra*.

²⁷ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 162.

²⁸ Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 135.

aur, haine, cărți etc.) care, prin evaluare obligatorie,²⁹ opera trecerea riscurilor pierii fortuite a bunurilor de la soție la soț³⁰. În lipsa evaluării bunurilor, nu se realiza transferul dreptului de proprietate în beneficiul soțului³¹. Importanța evaluării bunurilor dotale și a transferării riscurilor se regăsește în instituția restituirii dotei la momentul decesului unuia dintre soți, despre care vom vorbi în cele de urmează.

În cazul în care femeia este cea care decedează prima, zestrea revine descendenților, iar în lipsa acestora dota era restituită familiei constituitoare³². Din perspectiva noastră, constituirea dotei, cu toate că se realiza la momentul căsătoriei, era afectată de o condiție rezolutorie cazuală (o reîntoarcere legală a bunurilor donate) și de o condiție rezolutorie mixtă (nașterea de descendenți).

În situația predecesului bărbatului, femeia era obligată, potrivit art. 8 din capitolul „*Pentru zestre*” din *Pravilniceasca Condică*, să întocmească un „catastih curat din averea bărbatului ei”,³³ pentru a arăta care este diferența de zestre care nu era cuprinsă în masa succesorală la data deschiderii moștenirii și pentru a o solicita de la moștenitorii bărbatului.³⁴ În cazul în care

²⁹ Art. 1, teza I din capitolul „*Pentru zestre*” din Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, *op.cit.*, pp. 92-94 prevede: „*Cele mișcătoare lucruri ale muerii, asemenea și ceale de sineși mișcătoare, adică țigani și vitele, să nu se prețuiască, ci numai cele mișcătoare, cum scule, haine, lucruri de argint și de aur și arămuri și altele asemenea să se prețuiască ori înaintea nunții, ori în urma nunții cu patruzeci de zile sau cel mult șaizeci.*”.

³⁰ Acest transfer al riscurilor era asimilat, potrivit dispozițiilor Codului Calimach, cu o vânzare-cumpărare. Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 166.

³¹ *Ibidem*.

³² *Idem*, p. 167.

³³ Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, *op.cit.*, p. 96.

³⁴ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 168.

soția supraviețuitoare „se va lenevi și nu va face catastih de averea bărbatului ei și de lipsa zestri ei în sorocul de șase luni sau de un an, atunci să nu mai aibă dreptate să ceară lipsa de zestre și să nu i se mai asculte jalba nici a ei nici a moștenitorilor ei.”³⁵ Așadar, sancțiunea pentru neîntocmirea inventarului era decăderea din dreptul de solicita restituirea zestrei care nu se mai regăsea în patrimoniul defunctului.

Alături de rolul dotei, de a acoperi o parte din costurile căsniciei, zestrea a reprezentat totodată atribuirea unei părți din averea părintească, încă din timpul vieții antecesorilor femeii, conducând astfel la scăderea, poate chiar inexistența litigiilor în materie succesorală³⁶. La art. 1 din capitolul „Pentru moștenire” se precizează „După ce se va înzestra fata de părinții ei, să nu aibă nicidecum voe după moartea părinților ei să între în moștenirea loc, cu cuvânt ca să pue și zestrea ei la mijloc, ci să rămîie mulțămîtă pe zestrea ce va fi luat”³⁷. Prin urmare, odată ce primea dota, fata nu mai avea vocație succesorală în moștenirea legală a antecesorilor săi. Totodată, în principiu,³⁸ zestrea nu se raporta la masa succesorală,³⁹ ci constituia un avantaj patrimonial acordat definitiv fetei la căsătorie, nefiind împărțit în mod egal între moștenitorii de grad 1.

³⁵ Art. 9 din capitolul „Pentru zestre” din Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, *op.cit.*, p. 96.

³⁶ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 159.

³⁷ Andrei RĂDULESCU, *Pravilniceasca Condică*, *op.cit.*, p. 98.

³⁸ Desigur, existau și excepții de la această regulă. În cazul în care dota era raportabilă, raportul se realiza prin echivalent, iar descendenții aveau drepturi egale de moștenire, indiferent dacă erau fete sau băieți. În Țara Românească, începând cu secolul al XVII-lea, se permitea raportarea zestrei în cazul în care exista o stipulație expresă de renunțare la drepturile succesoriale din partea fetei înzestrate. Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 161.

³⁹ *Ibidem*.

Soția supraviețuitoare păstra, așadar, nuda proprietate asupra bunurilor care nu erau supuse evaluării și putea solicita, după întocmirea unui inventar, restituirea dotei în integralitate, chiar dacă nu se mai regăsea în patrimoniul bărbatului precedat din motive imputabile acestuia. Alături de avantajul patrimonial pe care îl forma zestrea, soția supraviețuitoare înzestrată avea și un drept eventual de dobândire a contra-zestrei⁴⁰ în cazul în care din căsătorie nu au rezultat copii, iar pasivul succesoral nu era împovărat⁴¹.

Moartea soțului nu priva femeia de dreptul de proprietate, deținut încă din timpul vieții, asupra bunurilor proprii, numite *exoprica*. Bărbatul avea un simplu drept de administrare de natură convențională a bunurilor proprii ale femeii,⁴² fiind prezumat mandatarul acesteia în raporturile cu terții⁴³.

2.4 Concluzii parțiale

În concluzie, observăm că, în vechiul drept românesc din Muntenia, în perioada cuprinsă între anii 1780-1818, soțul supraviețuitor beneficia de o poziție patrimonială satisfăcătoare și echitabilă. Fără a ține cont dacă soțul supraviețuitor este femeie sau bărbat și fără analiza averii sale, natura și emolumentul dreptului succesoral depindeau de existența sau inexistența descendenților rezultați din cuplu. Nicidecum soțul supraviețuitor nu a fost lăsat la urma devoluțiunii legale ori privat de calitatea sa de succesibil, ci i s-

⁴⁰ Contra-zestrea reprezenta o donație din partea bărbatului sau a antecesorilor acestuia, în contraprestația dotei, fiind garantată printr-un drept de gaj. Asemenea zestrei, contra-dota era atribuită descendenților femeii în situația predecesului acesteia. *Idem*, p. 169.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 135.

⁴³ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 169.

au acordat drepturi chiar și în concurs cu copiii născuți din căsătorie. Alături de drepturile succesoriale, extinse și satisfăcătoare, din perspectiva noastră, soțul supraviețuitor obținea și alte avantaje patrimoniale din desfacerea regimului matrimonial dotal. Prin urmare, conchidem prin exprimarea aprecierii față de reglementarea drepturilor soțului supraviețuitor din Codul lui Ipsilanti.

3 Legiuirea Caragea

3.1 Generalități

Corpul de legi a lui Io⁴⁴ Ioan Gheorghe Caragea (cunoscut sub denumire de Codul Caragea sau Legiuirea Caragea) s-a aplicat în Țara Românească începând cu data de 1 septembrie 1818 și până la 1 decembrie 1865, când a intrat în vigoare Codul civil Cuza⁴⁵.

3.2 Moștenirea legală – reguli generale și situația soțului supraviețuitor

Devoluțiunii legale a moștenirii îi este dedicată secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Capitol III, din Cartea a patra, intitulată „*Pentru moștenire sau clironomie*”.

⁴⁴ Urmând modelul diplomatiei bizantine, domnul sau voievodul își însușea particula „Io” (prezentă în documentele latine ca *Iohannes*), care însemna „*cel dăruit de Dumnezeu/cu domnia*”, cu scopul de a augmenta prestigiul domniei. Ovidiu DRIMBA, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 9, ed. Saeculum I. O., București, 1999, p. 117.

⁴⁵ Ion PALADE, *Codul Caragea*, ed. Librăriei Leon Alcalay, București, 1907, p. V.

Codul Caragea stabilea un drept reciproc de moștenire între soți care era independent de situația patrimonială a soțului supraviețuitor, natura și întinderea drepturilor succesoriale variind în funcție de existența descendenților și a altor rude ale defunctului, respectiv de durata căsătoriei sau de vârsta descendenților și de momentul la care aceștia decedază raportat la deschiderea moștenirii părintelui lor⁴⁶.

Potrivit art. 17 lit. k),⁴⁷ în cazul concursului soțului supraviețuitor (femeie sau bărbat) cu descendenții născuți din căsătorie, moștenirea se împărțea în trei părți⁴⁸: o treime revenea copiilor în plină proprietate, o treime era dedicată sufletului mortului (care, în fond, revenea tot descendenților pentru a acoperi cheltuielile de înmormântare și de pomeniri), respectiv o treime era atribuită soțului supraviețuitor în uzufruct, căci acesta avea „*numai hrizis, adică folosul părții sale*”,⁴⁹ nuda proprietate fiind deținută de rudele de sânge⁵⁰.

În continuare, drepturile soțului supraviețuitor erau influențate de vârsta descendenților, precum și de momentul la care aceștia decedază, calculat în funcție de data deschiderii moștenirii ascendentului acestora.

În primul caz, în situația în care descendenții decedau după trei ani de la data decesului părintelui, iar acest eveniment survenea înainte de

⁴⁶ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, op.cit., p. 73.

⁴⁷ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Ion PALADE, op.cit., p. 54.

⁴⁸ Cuantumul fiecărei părți este de o treime, conform art. 18 lit. c) din Codul Caragea („*(...) atunci peruisia aceluia părinte, să se facă trei părți*”).

⁴⁹ Unii autori au remarcat similitudinea dintre hrizisul și *douaire*-ul din vechiul drept francez cutumiar. Nicolae ALEXANDRESCU, op.cit., p. 76.

⁵⁰ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, op.cit., p. 73.

împlinirea vârstei de 14 ani, în cazul băieților, respectiv de 12 ani în cazul fetelor, soțul supraviețuitor dobânda treimea acordată sufletului în echivalent bănesc („în bani gata”).⁵¹

În al doilea caz, în ipoteza în care deschiderea moștenirii descendenților avea loc înainte de trei ani de la decesul părintelui, atunci soțul supraviețuitor avea dreptul la restituirea cheltuielilor ocazionate de înmormântare și de pomenire, dacă au fost suportate de acesta.⁵²

Art. 18 lit. c)⁵³ din Codul Caragea prevedea că, în cazul în care descendenții au decedat înainte de a împlini vârsta de 14 ani – băieții –, respectiv 12 ani – fetele – fie înainte sau după deschiderea moștenirii părintelui lor, succesiunea se împărțea în trei părți astfel: o treime revenea soțului supraviețuitor, în plină proprietate, însă în echivalent bănesc, o treime era atribuită ascendenților, iar în lipsă colateralilor, până la gradul al 6-lea inclusiv⁵⁴, respectiv o treime era consacrată sufletului defunctului, această ultimă parte fiind luată de rudele de sânge ale defunctului pentru îngrijirea sufletului⁵⁵.

În situația în care nu existau rude de sânge, soțul supraviețuitor culegea întreaga avere, dispozițiile fiind asemănătoare, sub acest aspect, cu *bonorum possessio unde vir et uxor* instituit de pretor în dreptul roman

⁵¹ Mircea Dan BOB, *op.cit.*, p. 64.

⁵² Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 73.

⁵³ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Ion PALADE, *op.cit.*, p. 83.

⁵⁴ Conform art. 15 din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Ion PALADE, *op.cit.*, p. 80.

⁵⁵ Mircea Dan BOB, *op.cit.*, p. 64.

clasic⁵⁶. De asemenea, colateralii de gradul IV aveau, potrivit art. 18 lit. c)⁵⁷, dreptul de a „răscumpăra căminul neamului”⁵⁸. În absența oricărui succesibili, moștenirea era atribuită Cutiei Milelor, potrivit art. 24⁵⁹.

Conform art. 23,⁶⁰ dacă defunctul nu a lăsat descendenți nici din căsătoria cu soțul supraviețuitor și nici din altă legătură, iar căsătoria lor a durat mai mult de zece ani, atunci soțul supraviețuitor (femeie sau bărbat) moștenește a șasea parte din succesiune, restul fiind atribuit celorlalte rude. Textul nu face nicio referire la situația în care soțul supraviețuitor vine la moștenire în concurs cu descendenți născuți din altă căsătorie. La o analiză superficială, am putea fi tentați să aplicăm și în acest caz dispozițiile art. 17 lit. k)⁶¹ care acordă soțului supraviețuitor o parte virilă în uzufruct în concurs cu

⁵⁶ Alexandru OTETELIȘANU, *op.cit.*, p. 56.

⁵⁷ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Ion PALADE, *op.cit.*, p. 83.

⁵⁸ Considerăm că acordarea acestui drept poate fi explicată prin istoria poporului potrivit căreia, de regulă, numele unei familii era atribuit în funcție de pământul unde-și stabilea căminul, motiv pentru care rudele de sânge, inclusiv colateralii, par a fi îndreptățiți să-l aibă în proprietate, în schimbul unei sume de bani și pentru a preveni ca acesta să iasă din familia de origine. Ion PALADE, *op.cit.*, nota 1, p. 85. Totodată, în considerarea privilegiului masculinității, dar și pentru a preîntâmpina ieșirea din patrimoniul familial, potrivit art. 20 din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” *Ibidem*, „*se protisimește partea bărbătească plătind cu bani la partea femeiască*”, indiferent dacă erau descendenți, ascendenți sau colaterali, în privința transmiterii *mortis causa* a căminului neamului.

⁵⁹ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Ion PALADE, *op.cit.*, p. 86.

⁶⁰ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” *Idem*, pp. 85-86.

⁶¹ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din *Idem*, p. 82.

descendenții⁶². Însă articolul amintit distinge, în mod expres, între descendenți și face referire în conținutul său numai la cei rezultați din căsătoria cu defunctul. Or, nu credem că am putea extrapola acest text și la situația pe care o analizăm. Considerăm că soluția care își găsește suport legislativ, deși nu este, în realitate, cea mai echitabilă, este de a acorda întreaga succesiune descendenților, cu excluderea soțului. Opinia noastră se bazează pe dispozițiile art. 17 lit. j) care prevede „*Copiii vitregi de tată, moștenesc pe mamă, deopotrivă și pe tatăl fiecare deosebi pe al său*”,⁶³ dar și pe faptul că niciun text din Codul Caragea nu acoperă situația concursului dintre soțul supraviețuitor și copiii rezultați din altă căsătorie. Totodată, mențiunea expresă din cuprinsul art. 17 lit. k) („*are copii cu dânsa*”, respectiv „*are copii cu dânsul*”) ne conduce la concluzia că legiuitorul a dorit să-l înlăture de la succesiune pe soțul supraviețuitor, în acest caz.

Așadar, observăm că drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor nu erau influențate de situația economică a soților, ci de existența descendenților comuni, iar în lipsă, de durata căsătoriei⁶⁴. Alături de avantajele patrimoniale obținute pe tărâm succesoral, soțul supraviețuitor, cu precădere văduva, avea beneficii substanțiale din desfacerea regimului matrimonial.

⁶² Unii autori au ajuns la această concluzie eronată, din perspectiva noastră. A se vedea Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, op.cit., p. 74.

⁶³ Din capitolul „*Pentru moștenire sau clironomie*”, secțiunea „*Moștenire fără diată*” din Ion PALADE, op.cit., p. 82.

⁶⁴ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, op.cit., p. 77; Mihail ELIESCU, op.cit., p. 128.

3.3 Regimul matrimonial

Construită sub influență practicilor bizantine și a obiceiului pământului românesc,⁶⁵ Legiuirea Caragea a reglementat într-o manieră asemănătoare cu Pravilniceasca Condică **instituția zestreii**,⁶⁶ motiv pentru care vom face trimitere la aspectele invocate în secțiunea anterioară, urmând a puncta numai particularitățile introduse prin legislația din 1818.

La art. 9 din secțiunea „Zestre” a capitolului „Contractul de căsătorie” din Codul Caragea⁶⁷ se prevedea expres, pentru prima dată în legislația română, faptul că femeia era titulara dreptului de proprietate asupra bunurilor care formează obiectul zestreii⁶⁸. Se constată, așadar, că au început să se facă demersuri către emanciparea femeii, ținând la stabilirea unui echilibru între drepturile partenerilor din căsătorie. Cu titlu de exemplu, jurisprudența Casației statuează că înlocuirea unui bun dotal cu un altul opera numai cu consimțământul femeii, „stăpână a zestreii”.⁶⁹

Prin încheierea căsătoriei, bărbatul devenea posesorul și administratorul zestreii (având statutul juridic al unui uzufructuar),⁷⁰ femeia păstrând nuda proprietate și beneficiind numai de fructele anuale produse de aceste bunuri⁷¹.

⁶⁵ Ion PALADE, *op.cit.*, p. XIV; Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 136.

⁶⁶ Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 136.

⁶⁷ Articolul conține definiția dotei: „Zestre se zice averea femeii ce la căsătorie dă bărbatului ei, cu tocmeala ca ea să fie stăpână zestreii totdeauna, iar el să 'i ia venitul totdeauna.”

⁶⁸ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 162.

⁶⁹ Cas. I 573/900 *apud* Ion PALADE, *op.cit.*, p. 54.

⁷⁰ În cazul lucrurilor „prețuite”, adică evaluate, proprietatea se transferă, cu titlu de excepție, bărbatului, conform art. 28 din capitolul „Zestre” *Idem*, p. 58.

⁷¹ Art. 11 din capitolul „Zestre” din *Idem*, p. 54.

Asemenea dispozițiilor cuprinse în Pravilniceasca Condică, Codul Caragea conține un capitol dedicat zestrei, însă, de această dată, se prevedea expres faptul că tatăl fetei avea obligația legală de a o înzestra, iar după decesul său, obligația era transmisă fraților care, în lipsa resurselor financiare din avutul părintesc, erau datori să contribuie cu bunurile proprii la constituirea zestrei⁷². Obligația fraților de a constitui dota surorilor era justificată prin normele de drept succesoral care înlăturau de la moștenire fetele înzestrate. Iar în cazul în care fetele erau neînzestrate, ele aveau calitate succesorală și dobândeau o șesime din averea părinților⁷³.

Caracterul inalienabil al zestrei a rămas definitiv și în Codul Caragea, însă de această dată el a fost întărit⁷⁴. Potrivit art. 32 din capitolul „Zestre” „Nici bărbatul nici muierea nu pot să vândă, să o zălogească, sau să o dăruiască.”⁷⁵ Excepțiile de la această regulă se încadrează în două categorii. Pe de-o parte,, se permitea înstrăinarea bunurilor în cazuri în care familia întâmpină probleme juridice sau de sănătate, ori bunul a devenit inutil sau păgubitor⁷⁶. Pe de altă parte,, s-a permis derogarea de la aceasta prin stipularea unei clauze convenționale⁷⁷. În același sens: „Dacă în principiu, sub imperiul legiurii Caragea ca azi, dota este inalienabilă, însă prin nici un text legiuitorul nu împiedică în această privință libertatea convențiilor, și nu

⁷² Art. 12-14 din capitolul „Zestre” din *Idem*, pp. 55-56; Jurisprudența a stabilit că fratele era dator să își înzestreze sora pentru a putea încheia o căsătorie „după bărbat de potriva și după cinstea ei” Cas. I. 303/85 *apud Idem*, p. 56. Totodată, dreptul fraților fiind personal, nu trecea asupra moștenitorilor acestora. Cas. I. 281/87 *apud Ibidem*.

⁷³ Cas. I. 87/89 *apud* Ion PALADE, *op.cit.*, p. 56.

⁷⁴ Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 136.

⁷⁵ Ion PALADE, *op.cit.*, pp. 58-59.

⁷⁶ Art. 33-35 din capitolul „Zestre” *Idem*, p. 59.

⁷⁷ Cas. I. 428/92 *apud Ibidem*.

*oprește pe părțile ce constituiesc zestrea de-a alege regimul ce convine mai bine soților, sau de-a stipula modalitățile ce le cred de cuviință și prin urmare și dreptul de-a înstrăina dota*⁷⁸.

La decesul bărbatului, „mujerea rămâne de sineși stăpână pe zestrea ei”⁷⁹. Așadar, dreptul de proprietate al soției supraviețuitoare se reîntregea, prin stingerea uzufructului viager constituit în beneficiul soțului.

În situația predecesului soției, soțul supraviețuitor este dator să remită bunurile dotale descendenților defunctei, iar în lipsa acestora, „de se vor așeza, ca murind mujerea fără moștenitor, să moștenească bărbatul toată zestrea mujerii, sau o parte, să urmeze întocmai după așezământ, și celelalte.”⁸⁰

Conform art. 44 din Partea a III-lea, capitolul „*Pentru exoprică*” din Codul Caragea, femeia căsătorită rămânea titulara dreptului de proprietate asupra bunurile personale (parafernă sau exoprică), cu condiția ca bărbatul să aibă cunoștință despre acestea⁸¹. Astfel cum s-a susținut în doctrină, parafernalityatea patrimoniului femeii reprezinta dreptul comun, iar excepția era constituită din dotalitate⁸². Contra-zestrea are o secțiune dedicată în Codul Caragea, sub denumirea de „*darurile dinaintea nunții*”. Caracterizată de inalienabilitate, precum zestrea, contra-zestrea revenea, la decesul bărbatului, descendenților, iar în lipsă, moștenitorilor defunctului, în cazul în

⁷⁸ Cas. I. 184/901 *apud* Ion PALADE, *op.cit.*, p. 55.

⁷⁹ Art. 39 din capitolul „*Zestre*” din *Idem*, p. 60.

⁸⁰ Art. 24 din capitolul „*Zestre*” din *Idem*, pp. 57-58.

⁸¹ Cas. I. 59/903, respectiv Cas. I. 348/64 *apud Idem*, pp. 61-62.

⁸² Cristina-Mihaela NICOLESCU, *Incursiune în evoluția istorică a regimurilor matrimoniale. Privire specială asupra originii și evoluției convenției matrimoniale*, Analele Universității București nr. 37/2009, p. 60.

care femeia se recăsătoria în anul de doliu⁸³. Dacă soția supraviețuitoare se recăsătorea în afara anului de doliu sau își păstra statutul de văduvă, beneficia de uzufructul darurilor dinaintea nunții, nuda proprietate fiind atribuită descendenților⁸⁴. În lipsă de descendenți, soția supraviețuitoare dobânda plina proprietate asupra contra-zestrei⁸⁵.

3.4 Concluzii parțiale

Prin urmare, din expunerea pe care am făcut-o, se poate observa că soția supraviețuitoare este protejată atât de normele dreptului succesoral care îi atribuiau calitate succesorală inclusiv în concurs cu descendenții, cât și de dispoziții referitoare la regimul dotal care, conferind un caracter inalienabil dotei și contra-zestrei, garantau⁸⁶ reconstituirea dreptului de proprietate asupra zestrei și dobândirea contra-zestrei, în cazul predecesului bărbatului.

⁸³ Art. 11 din capitolul „*Pentru darurile dinaintea nunții*” din Ion PALADE, *op.cit.*, p. 78.

⁸⁴ Art. 12 din capitolul „*Pentru darurile dinaintea nunții*” *Ibidem*.

⁸⁵ Art. 12 din capitolul „*Pentru darurile dinaintea nunții*” *Ibidem*.

⁸⁶ Restituirea dotei era garantată, potrivit jurisprudenței și de alte mecanisme juridice: „*Legiuitorul Caragea când a acordat femeii autorizarea de a ’și asigura zestrea prin ipotecă asupra unui imobil, a avut în vedere dreptul de preferință acordat zestrei față cu creditorii ipotecari ai soțului; prin urmare a considerat ipoteca ca mai asigurătoare pentru femei, decât simplul privilegiu a preferinței neinvestită ca ipoteca, cu dreptul de urmărire.*” Cas. I. 257/67 *apud* Ion PALADE, *op.cit.*, p. 60.

4 Manualul de legi al lui Andronache Donici

4.1 Generalități

Manualul lui Andronache Donici a fost tipărit la Iași în anul 1814 și a fost în vigoare în Moldova până la adoptarea Codului Calimach, în 1817⁸⁷. În practică, Manualul lui Andronache Donici a fost utilizat până la publicarea traducerii în limba română a Codului Calimach, în anul 1831⁸⁸. De asemenea, acest manual de legi s-a aplicat și în centrul și nordul Basarabiei, în județele Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Lăpușna și Tighina, Codul civil rus fiind utilizat în aceste regiuni numai în subsidiar⁸⁹.

4.2 Moștenirea legală - reguli generale și situația soțului supraviețuitor

După modul în care Capitolul XXXVII („*Despre moștenirea cea fără dieată*”) prezintă persoanele care aveau vocație succesorală la moștenirea legală a defunctului, putem deduce că dreptul roman postclasic a reprezentat, fără îndoială, un veritabil izvor de drept, alături de legile inspirate de la bizantini⁹⁰.

Conform art. 2 din cap. XXXVII coroborat cu art. 12 din cap. XXX, văduva care își menținea statutul social și nu contracta o nouă căsătorie dobânda, în concurs cu descendenții, o parte virilă în plină proprietate. Sub

⁸⁷ Gr. C. CONDURATU, *op.cit.*, p. 56.

⁸⁸ Mircea Dan BOB, *Familie și moștenire în România, op.cit.*, p. 65.

⁸⁹ C. GEORGESCU-VRANCEA, *Dreptul local basarabean menținut prin Legea de extindere din 4 aprilie 1928*, în *Pandectele Române* 1934.IV.34.

⁹⁰ Gr. C. CONDURATU, *op.cit.*, p. 56.

aspectul cuantumului și al naturii drepturilor succesoriale ale văduvei,⁹¹ dorim să subliniem asemănarea dispozițiilor din Manualul lui Andronache Donici cu reglementările cuprinse în Legea celor XII table privitoare la femeia căsătorită *cum manu*.⁹²

Art. 6 din cap. XXXVII adăuga condiția decesului descendenților în copilărie pentru păstrarea drepturilor succesoriale în proprietate⁹³. Dacă văduva se recăsătorea, aceasta „*avea numai rodurile pe timpul vieții sale, cu îndatorirea de a păstra fondul pentru frații și surorile mortului*”,⁹⁴ deci nuda proprietatea a bunurilor rămânea în familia de sânge a defunctului, soția supraviețuitoare beneficiind numai de folosința acestora pe perioada vieții sale.

În privința soțului supraviețuitor, art. 2 din cap. XXXVII prevedea: „*bărbatul murindu-i femeia (...) va lua dintru ale femeii parte ca unul dintre fii, a căruia parte rodurile le va lua în viață, rămânând după moarte fiilor*”. Așadar, în concurs cu descendenții și sub rezerva neîncheierii unei alte căsătorii, bărbatul beneficia de o parte virilă în uzufruct, nuda proprietate fiind menținută în patrimoniul copiilor.

În cazul în care femeia contracta o nouă căsătorie după desfacerea celei anterioare prin decesul partenerului său, potrivit art. 12 din cap. XXXVII, descendenții puteau solicita restituirea drepturilor succesoriale dobândite, lăsându-i acesteia numai zestrea și darurile dinaintea nunții

⁹¹ Cu excepția restrângerii drepturilor în situația supraviețuirii copiilor.

⁹² Pentru detalii, a se vedea *supra*.

⁹³ Mircea Dan BOB, *Familie și moștenire în România, op.cit.*, p. 65; ANDREI RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, op.cit.*, p. 71.

⁹⁴ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, op.cit.*, p. 71.

(donațiile *ante nuptias*)⁹⁵. Aceeași decădere opera și pentru bărbat, în condițiile art. 9 din cap. XXXVII⁹⁶.

Observăm, așadar, că drepturile succesoriale erau reciproce, însă întinderea și natura acestora difereau în funcție de soțul care deceda cel dintâi.

Manualul lui Andronache Donici nu utiliza drept criteriu de acordare a drepturilor succesoriale starea de avuție a soțului sau a soției supraviețuitoare. Totuși, existau unele dispoziții care făceau trimitere la zestre ori la situația patrimonială a văduvei. Astfel, art. 8 din cap. XXXIII prevedea că văduva care nu a primit zestre, iar ulterior decesului soțului său rămânea într-o stare de sărăcie, moștenea o pătrime din succesiune în concurs cu cel mult trei descendenți și o parte virilă dacă din căsătoria celor doi au rezultat mai mult de trei copii⁹⁷. Comparând situația văduvei bogate și a celei sărace și neînzestrate, în ipoteza concursului cu trei sau mai puțini descendenți, se remarcă faptul că văduva săracă ia mai puțin (o pătrime) decât cea bogată (o parte virilă). Or, o astfel de abordare s-a considerat că este injustă, întrucât văduva săraca avea mai mare nevoie de un sprijin financiar consistent, pravila fiind inconsecventă sub acest aspect⁹⁸.

De asemenea, dacă unul dintre partenerii înzestrați deceda, iar unicul descendent murea la scurt timp, conform art. 5 din cap. XXXVII, masa succesorală se împărțea în trei părți: o parte se cuvenea părintelui copilului decedat, a doua părinților defunctului soț, iar cea de-a treia parte era dedicată

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Alexandru OTETELIȘANU, *op.cit.*, p. 50.

⁹⁷ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 71; Alexandru OTETELIȘANU, *op.cit.*, p. 51.

⁹⁸ Alexandru OTETELIȘANU, *op.cit.*, p. 51.

pentru pomenirea lui *de cuius*⁹⁹. În cazul în care femeia supraviețuia bărbatului, aceasta dobânda partea sa în plină proprietate, iar dacă se recăsătorea, beneficia numai de dreptul de uzufruct, nuda proprietate a bunurilor din masa succesorală revenind colateralilor privilegiați ai copilului decedat¹⁰⁰.

Văduva neînzestrată care venea la succesiune împreună cu trei sau mai puțini colateralii privilegiați ai defunctului sau cu ceilalți colaterali ori cu alte rude¹⁰¹ dobânda, potrivit art. 8 din cap. XXXVII, o pătrime din masa succesorală, iar în concurs cu mai mult de trei succesori, soția supraviețuitoare primea o parte egală cu a unui frate. Cu toate că acest text legal nu condiționa nașterea dreptului de o situație economică precară a soțului supraviețuitor, doctrina a statuat în sensul menținerii dreptului numai în beneficiul văduvei sărace¹⁰². Totodată, art. 8 nu făcea nicio precizare privitoare la interdicția contractării unei noi căsătorii, însă jurisprudența a statuat că fundamentele religioase și morale care dictau menținerea bunurilor în familia de sânge se mențineau și în cazul concursului soțului supraviețuitor cu colateralii, motiv pentru care acesta pierdea drepturile succesoriale prin recăsătorire¹⁰³.

⁹⁹ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 72.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ Cu toate că textul nu prevede expres, doctrina a fost de părere că aceleași dispoziții se aplică și în situația concursului văduvei cu alte rude. A se vedea, *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Cas. I, dec. 879/ 1 mai 1924, Pandectele române 1925.I.33, Nota A. Rădulescu. Pentru o opinie contrară, a se vedea Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 72.

Potrivit art. 9 din cap. XXXVI, în lipsă de alți succesibili cu vocație la moștenire, soția supraviețuitoare primea o jumătate din masa succesorală, iar diferența revenea fiscoșului.

4.3 Regimul matrimonial

Regimul dotal era consacrat și de dispozițiile Manualului lui Andronache Donici. Potrivit art. 17 coroborat cu art. 33 din cap. XXX, zestrea era atribuită, pe durata căsătoriei, în folosința soțului, veniturile obținute fiind dirijate către acoperirea cheltuielilor menajului comun. La decesul soțului, văduva își reîntregește dreptul de proprietate asupra dotei, astfel cum prevede art. 19 din cap. XXXIII.

Averea parafernala a femeii rămânea în proprietatea deplină a sa, aspect care era, așa cum am văzut, constant în vechiul drept românesc.

4.4 Concluzii parțiale

În concluzie, drepturile soțului supraviețuitor reglementate de Manualul lui Andronache Donici depindeau de încheierea unei noi căsătorii, precum și de starea economică a soților. Spre deosebire de Codul lui Ipsilanti, aceste dispoziții nu condiționau nașterea drepturilor succesoriale de existența descendenților, însă cuantumul lor depindea de numărul acestora. Reciprocitatea drepturilor era numai parțială, diferențe remarcându-se în privința naturii drepturilor de moștenire ale soților.

5 Codul Calimach

5.1 Generalități

În spiritul îndreptat către codificare care domina Europa secolului al XIX-lea,¹⁰⁴ domnul Moldovei, Scarlat Calimach a promulgat prin hrisovul din 1 iulie 1817 *Codica Țivilă a Moldovii* (cunoscută sub numele de Codul Calimach). Legea civilă a Moldovei s-a aplicat timp de 48 ani și 2 luni, respectiv din 1 octombrie 1817 și până în 1 decembrie 1865, dată la care a intrat în vigoare Codul civil Cuza. Desigur, situațiile născute sub imperiul Codului Calimach urmau să fie soluționate după respectivele reguli de drept material, chiar și după 1 decembrie 1865.

Importanța existenței unor legi scrise, cu precădere a dispozițiilor cuprinse în Codul civil, reiese din hrisovul de promulgare: „*legile contribuesc mai mult de cât ori-ce la fericirea omului, împiedicând sila și distribuind tuturor o dreaptă egalitate (...) pentru care am găsit de cuviință a alcătui mai întâi un cod civil, ca unul ce este mai de trebuință de cât cele-lalte părți ale legislației.*”¹⁰⁵

În privința izvoarelor Codului Calimach, în același hrisov se menționează: „*Incepend dar lucrul, l-am și sevîrșit cu ajutorul lui D-zeu, ce este pricinuitorul tuturor bunătăților, avend de temeiu Basilicalele, care la începutul veacului al XV^{-le} s'au adus la noi de fericitul întru pomenire*

¹⁰⁴ Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach*, ed. Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1958, p. 3.

¹⁰⁵ Dimitrie ALEXANDRESCO, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, Tomul I, ed Universul Juridic, București, 2017, p. 19.

Alexandru I cel bun. Fiind, însă, că din Basilicale lipsesc nu numai capituri și titluri, ci cărți întregi desființate de timp cu mai multe alte bune și frumoase scrieri ale anticității, precum se cunoaște de către filosofi, am îndeplinit lipsele, culegând din Novele și cele-lalte cărți de legi, de care s'au slujit și luminații Domni, predecesorii noștri. (...) Apoi, s'au mai adăogit la locurile cuvenite și obiceiurile pământului care, cercetându-se după a noastră poruncă și găsindu-se de cuvânt în adunările convocate spre acest sfârșit, s'au cinstit cu vrednicia de a remânea legi."¹⁰⁶ Opiniei exprimate de profesorul Triandaphylopoulos,¹⁰⁷ i se alătură și cea formulată de maestrul Dimitrie Alexandresco¹⁰⁸ potrivit căreia, alături de izvoarele menționate în hrisovul de promulgare, se numără și Codul civil austriac din 1811¹⁰⁹. O altă opinie, susține că izvoarele Codului Calimach sunt prevederile din dreptul roman, greco-roman, în special Basilicalele, precum și obiceiul pământului¹¹⁰. Totodată, s-a susținut asemănarea dintre Codul Calimach și Legiuirea Caragea („regăsim dispozițiuni aproape identice cu cele din legiuirea Caragea”¹¹¹).

¹⁰⁶ Dimitrie ALEXANDRESCO, *Explicațiunea*, Tomul I, *op.cit.*, pp. 19-20.

¹⁰⁷ Andrei RĂDULESCU, *Izvoarele Codului Calimach*, Analalele Academiei Române, Mem. Secț. Ist. S. III, tom VIII, p. 63 și urm. *apud* Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach*, *op.cit.*, p. 17.

¹⁰⁸ Dimitrie ALEXANDRESCO, *Explicațiunea*, Tomul I, *op.cit.*, p. 20.

¹⁰⁹ Totodată, un alt autor susține că acest cod de legi „prevede mesuri mai potrivite și mai întregi (prin comparație cu dispozițiile lui Andronache Donici – s.n.), luate și din codul austriac”. Gr. C. CONDURATU, *op.cit.*, p. 56.

¹¹⁰ Pentru detalii, a se vedea Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach*, *op.cit.*, pp. 17-26.

¹¹¹ Nicolae ALEXANDRESCO, *op.cit.*, p. 77.

5.2 Moștenirea legală – reguli generale și situația soțului supraviețuitor

În continuare, vom explica care sunt drepturile succesoriale ale soțului supraviețuitor în temeiul pravilei pe care o studiem.

Conform art. 941 din Codul Calimach, dacă ulterior decesului unuia dintre părinți, descendenților li se deschidea succesiunea înainte de a împlini vârsta de 14 ani pentru băieți și 12 ani pentru fete, moștenirea defunctului se împărțea, în mod egal, între soțul supraviețuitor și ascendenții întâiului decedat. Textul legal nu făcea nicio mențiune cu privire la natura dreptului succesoral al soțului supraviețuitor, însă din interpretarea sistemică a dispozițiilor din Codul Caragea, opinăm că era vorba despre un drept în plină proprietate¹¹².

În cuprinsul art. 957 din Codul Calimach se statuează, cu titlu de principiu, că soțul supraviețuitor (atât femeia, cât și bărbatul) care avea copii și nu se recăsătorea va dobândi, cu titlul de moștenire legală, o parte virilă în uzufruct („*parte cât un copil, spre întrebuințare numai*”). Acest articol nu distingea între categoria descendenților, însă, astfel cum vom vedea, art. 957 are în vedere numai situația copiilor rezultați din căsătoria soțului supraviețuitor cu defunctul¹¹³.

¹¹² Art. 960 din Codul Calimach acorda soțului supraviețuitor care venea la moștenire în concurs cu descendenți rezultați din altă căsătorie, precum și cu alte rude ale defunctului, un drept în plină proprietate, aspecte care considerăm că pot fi aplicate *mutatis mutandis* și în cazul prevăzut la art. 941.

¹¹³ În același sens, Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 74.

În situația în care soțul supraviețuitor (femeie sau bărbat) era bogat și n-a adus zestre la căsătorie, în cazul femeii, respectiv nu a oferit contra-zestre sau donație *ante nuptias*, în beneficiul soției, pierdea orice drept succesoral, astfel cum dictează dispozițiile art. 958. Din interpretarea *per a contrario* a acestui text de lege, rezultă că văduva bogată, dar care a contribuit cu zestre la momentul căsătoriei, soțul supraviețuitor care a constituit o donație *ante nuptias* aveau calitate succesorală, fiind excluși de la aplicarea acestei situații de excepție.

Potrivit art. 959 din Codul Calimach, dacă din căsătoria văduvei sărace cu defunctul au rezultat trei sau mai puțini descendenți, atunci soția supraviețuitoare dobânda, în uzufruct, o pătrime din masa succesorală, iar dacă s-au născut mai puțin de trei copii, atunci drepturile sale succesoriale erau constituite dintr-o parte virilă, în uzufruct¹¹⁴. Textul restrângea analiza numai la situația văduvei sărace¹¹⁵. Doctrina s-a pronunțat cu privire la acest aspect și a susținut că „*Dreptul văduvei sărace trebuie recunoscut și bărbatului sărac, în aceeași proporție față de numărul copiilor*”¹¹⁶. Totodată, s-a afirmat că soluția poate fi transpusă *mutatis mutandis* și în cazul soțului supraviețuitor bogat și care fie a adus zestre, fie a oferit contra-zestre¹¹⁷.

¹¹⁴ În acest caz, drepturile succesoriale ale văduvei sărace erau aceleași precum cele prevăzute în Codul lui Andronache Donici. Alexandru OTETELIȘANU, *op.cit.*, p. 53.

¹¹⁵ Art. 959-960 au fost criticate de doctrină, susținându-se că drepturile soțului supraviețuitor sărac erau, în realitate, incluse în articolele precedente, motiv pentru care nu se impunea această precizare privitoare la avere. Totodată, s-a remarcat că, asemenea dispozițiilor Codului lui Andronache Donici, în concurs cu mai puțin de trei descendenți, drepturile văduvei sărace erau cantitativ mai reduse, spre deosebire de cea bogată. *Ibidem*.

¹¹⁶ Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 75.

¹¹⁷ *Idem*, p. 74.

Întrebarea care s-a pus a fost în ce măsură dreptul soțului supraviețuitor, prevăzut de acest articol, subzistă în cazul în care „unul din însoțiți” se recăsătorește. Practica judiciară a decis că soția supraviețuitoare săracă „nu pierde dreptul de a moșteni pe soțul său încetat din viață, din cauză că s-ar fi recăsătorit. Recăsătorirea nu ridică dreptul decât soțului bogat.”¹¹⁸ Considerăm că este nu este justă motivarea instanței, întrucât rațiunea pentru care s-a instituit interdicția încheierii unei noi căsătorii se menține intactă și în acest context. De asemenea, prevederile art. 957 constituie regula care guverna materia drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor, motiv pentru care opinăm că, și în acest context, se condiționează nașterea dreptului de neîncheierea unei noi căsătorii¹¹⁹. Un alt argument în susținerea poziției noastre se regăsește într-o decizie a instanței supreme din 1924 care interpretează textele legale din materia succesiunilor în sensul în care recăsătorirea ulterioară a soțului supraviețuitor îl decadează din drepturile succesoriale și în situația în care vine la moștenirea defunctului în concurs cu colateralii¹²⁰.

¹¹⁸ Cas. Civ., dec. 394 din 20 octombrie 1869, Bul. Cas., 1869, p. 460 *apud* Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach, op.cit.*, p. 917. Aceeași concluzie o regăsim și în Dimitrie ALEXANDRESCO, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, Tomul III, ed. Universul Juridic, București, 2017, p. 200.

¹¹⁹ În același sens, a se vedea Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, op.cit.*, p. 74.

¹²⁰ Cas. Civ., dec. 879 din 21 mai 1924, Bul. Cas., 1924, p. 169 *apud* Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach, op.cit.*, p. 917.

Dacă femeia sau bărbatul sărac¹²¹ venea la moștenire în concurs cu descendenți rezultați din altă căsătorie, atunci în funcție de numărul copiilor, quantumul drepturilor succesoriale sunt identice cu cele de la art. 959, însă natura se modifică, de această dată drepturile fiind acordate în plină proprietate.

În lipsă de descendenți (din căsătoria cu defunctul sau din afara acesteia), soțul supraviețuitor sărac, în concurs cu alte rude, avea dreptul, conform art. 960, la o pătrime din masa succesorală, în plină proprietate. În acest caz, s-a susținut că soțul supraviețuitor nu mai era condiționat de necontractarea unei alte căsătorii¹²². Însă, potrivit hotărârii judecătorești citate anterior,¹²³ suntem de părere că și în această situație recăsătorirea soțului supraviețuitor declanșează decăderea acestuia din drepturile succesoriale, chiar dacă venea în concurs cu alte rude decât descendenții¹²⁴.

Asemenea dispozițiilor din Codul Caragea și sub influența regulii pretoriene *bonorum possessio unde vir et uxor*, în absența altor rude, astfel cum acestea erau enunțate în art. 942-956 din Codul Calimach, soțul supraviețuitor moștenește („bărbatul pe femeie și femeia pe bărbat”), conform art. 961, întreaga avere.

Corectivul care se aplica drepturilor succesoriale detaliate anterior era prevăzut de art. 964 din Codul Calimach, conform căruia moștenitorii erau

¹²¹ Soluția este identică și dacă soțul supraviețuitor este bogat și a constitui zestre, respectiv a dăruit contra-zestre. Andrei RĂDULESCU, *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, *op.cit.*, p. 75.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ Cas. Civ., dec. 879 din 21 mai 1924, Bul. Cas., 1924, p. 169 *apud* Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach*, *op.cit.*, p. 917.

¹²⁴ În același sens, a se vedea Mircea Dan BOB, *op.cit.*, p. 68.

obligăți „să săvârșească grijele morților, potrivit după rangul li starea lor prin știrea arhiereului”. În mod excepțional, persoana care beneficia de restituirea zestrei (dacă, prin ipoteză, nu avea vocație succesorală în moștenirea femeii) avea datoria, conform art. 1654, de a face „după cuviință cheltuielile îngropării și a grijilor obscinite”. Obligația incumba în integralitate soțului supraviețuitor dacă femeia era neînzestrată și săracă.

Potrivit art. 962, moștenirea vacantă era atribuită în proporție de două treimi „caselor publice, cum sînt școli, spitaluri, Casa sărăimanilor, orfanotrofii, cutia mililor și celelalte lucruri folositoare obștii”, iar o treime era dedicată pentru pomenirea defunctului.

5.3 Regimul matrimonial

În privința raporturilor patrimoniale dintre soți, Codul Calimach dedică un capitol zestrei (Capitolul al treizeci și doi – „Pentru zăstre”) și unul contra-zestrei (Capitolul al treizeci și patru – „Pentru darul nuntesc adecă pentru contra-zăstre și pentru ipovolon (văduvăritul”). Codul Calimach consacră, astfel cum au făcut-o și pravilele anterioare, regimul dotal ca regim matrimonial tradițional, unicul aplicabil în vechiul drept românesc¹²⁵.

În cele ce urmează, vom analiza, pe rând, zestrea și contra-zestrea pentru a sublinia particularitățile Codului Calimach, dar și pentru a puncta zonele de suprapunere cu dispozițiile prevăzute de alte pravile din vechiul drept românesc.

Ulterior formulării unei definiții în cuprinsul art. 1622, art. 1623 din Codul Calimach instituie obligația de a înzestra în sarcina tatălui și a bunicului patern al fetei, iar cu titlu de excepție și în cazuri bine definite, în sarcina

¹²⁵ Cristina-Mihaela NICOLESCU, *op.cit.*, p. 57.

mamei biologice sau adoptatoare. Observăm că, spre deosebire de reglementarea prevăzută în Codul Caragea, în situația în care persoana obligată să acorde zestre decedează înainte de încheierea căsătoriei, potrivit art. 1631 din Codul Calimach, obligația se transmite moștenitorilor promitentului care puteau fi, de pildă, unchi, frați, nepoți în relație cu viitoarea soție, iar nu exclusiv fraților acesteia, precum stabilea Legiuirea Caragea. Rațiunea pentru care această din urmă codificare transferă obligația de înzestrare colateralilor era dată de înlăturarea fetelor înzestrate de la succesiune. În schimb, Codul Calimach chema la moștenire, în prima clasă, descendenții defunctului „fără deosebire de partea bărbătească și femeiască” (art. 916 Cod Calimach)¹²⁶. Prin urmare, în Moldova, obligația de a înzestra făcea parte din pasivul succesoral, transmitându-se moștenitorilor după regulile de drept comun.

Dacă în Codul Caragea se menționa expres că femeia era titulara dreptului de proprietate asupra zestrei, reglementarea din Moldova nu expunea acest lucru *expressis verbis*. Cu toate acestea, similar legiuirii din Țara Românească, art. 1634 și art. 1636 din Codul Calimach atribuiau proprietatea „lucrurilor mișcătoare ale zăstriei” și care au fost „prețăluite” bărbatului. În privința acestor bunuri, soțul era considerat cumpărător. Prin urmare, evaluarea bunurilor era echivalentă cu operațiunea juridică de vânzare-cumpărare,¹²⁷ asemănător ritualului de încheiere a căsătoriei care

¹²⁶ A fost susținută și opinia potrivit căreia femeile înzestrate erau înlăturate de la succesiunea ascendenților. Expunerea a avut la bază articolul din Codul Calimach care exonera femeia care a primit dotă de la raportul zestrei. Dimitrie ALEXANDRESCO, *Principiile dreptului român*, vol. I, ed. Atelierele grafice SOCEC & Co, București, 1926, p. 240.

¹²⁷ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 166.

presupunea, în realitate, tot o astfel de tranzacție încheiată cu rudele femeii¹²⁸. Potrivit art. 1636 teza II, returnarea zestrei evaluate se efectua prin echivalent, adică la prețul la care aceasta a fost prețuită la momentul constituirii, fapt ce probează, încă o dată, transferul dreptului real de proprietate în beneficiul bărbatului.

Bunurile imobile și cele de „*sineși mișcătoare ale zestrei*” nu erau supuse evaluării, astfel încât, potrivit art. 1637 din Codul Calimach, bărbatul dobânda folosința bunurilor și culegea fructele, în timp ce dreptul de nudă-proprietate rămânea în patrimoniul femeii care beneficia și de „*sporirea zăstriei*”.

Caracterul inalienabil al zestrei se păstrează și în Codul Calimach. Conform art. 1641-1643, femeia avea dreptul de a dispune de bunurile care formau fondul imobiliar dotal numai în cazuri stricte, expres prevăzute de lege și care includeau rezolvarea unor probleme financiare sau juridice ale soției,¹²⁹ precum și obținerea unor venituri mai profitabile sau asigurarea mijloacelor de existență pentru descendenții rezultați din altă legătură ori pentru alte rude. Desigur, textele indicate nu distingeau în funcție de categoria bunurilor, însă dintr-o interpretare sistemică a dispozițiilor Codului Calimach reiese că numai bunurile neevaluate rămân în proprietatea femeii, iar acestea includ imobilele și cele de „*sineși mișcătoare ale zestre*”. Cu privire la celelalte bunuri, bărbatul are exercițiul atributului de dispoziție, putând dispune

¹²⁸ A se vedea Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 131.

¹²⁹ În același sens s-a pronunțat și Curtea Supremă în Cas. Civ., dec. 212 din 17 iunie 1996, Bul. Cas., 1886, p. 509 *apud* Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach, op.cit.*, p. 933.

discreționar de acestea, sub rezerva că, la desfacerea căsătoriei, va fi obligat la restituirea prețului la care au fost evaluate.

În cazul desfacerii căsătoriei prin decesul unuia dintre parteneri, art. 1649 prevedea că zestrea era restituită în natură sau prin echivalent, în acest din urmă caz dacă bunul dotal a fost înstrăinat sau fiind consumptibil și-a epuizat substanța. Observăm că, în privința transformării, vânzării ori înlocuirii¹³⁰ bunurilor dotale avea loc o subrogație reală cu titlu particular¹³¹. Prin acest mecanism se asigura garantarea restituirii dotei, femeia fiind protejată în fața unor posibile abuzuri din partea soțului său. Art. 1653 ne lămurește cu privire la persoanele obligate la „întoarcerea zăstriei”, însă Codul Calimach este deficitar în expunerea detaliată a cazurilor de restituire a zestrei și a persoanelor obligate la aceasta, rezumându-se la enumerarea succintă a acestor persoane în art. 1656. Sub acest aspect, considerăm că se pot aplica *mutatis mutandis* observațiile făcute în secțiunea dedicată Legiurii Caragea.

Femeia rămânea proprietara bunurile parafernale,¹³² având capacitate juridică deplină,¹³³ iar bărbatul era prezumat legal ca fiind mandatarul acesteia, în lipsă de dispoziție contrară. Dispozițiile art. 1663 din Codul

¹³⁰ Jurisprudența a statuat că „înlocuirea unui bun dotal de către bărbat în timpul căsătoriei, printr-un al imobil, a fost permisă după Codul Calimach”. Cas. Civ., dec. 35 din 31 ianuarie 1879, Bul. Cas., 1879, p. 30 *apud* Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach, op.cit.*, p. 933.

¹³¹ Paul POPOVICI, *op.cit.*, p. 163. Autorul afirmă că achiziționarea unui imobil din bani aparținând fondului dotal conducea automat la includerea bunului în zestre.

¹³² Bunurile parafernale erau definite la art. 1658 și cuprindeau, alături de bunuri proprii ale femeii din momentul căsătoriei, și acelea dobândite de această prin moștenire, legat, donații sau „*prin alte chipuri legiuite*”.

¹³³ Dimitrie ALEXANDRESCO, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, Tomul I, *op.cit.*, p. 750.

Calimach prevedeau, similar cu Legiuirea Caragea, îndatorirea femeii ori a moștenitorilor acesteia de a-l informa pe bărbat cu privire la bunurile proprii aduse în locuința comună.

Contra-zestrea avea o reglementare complexă în Codul Calimach. Spre deosebire de Legiuirea Caragea, persoanele cărora le încumba obligația civilă de a înzestra fetele erau, potrivit art. 1670, datoare de oferi contra-zestre băieților. Așadar, prin coroborarea acestui articol cu art. 916 și art. 1623, se poate explica aplicarea principiului egalității între descendenții aparținând clasei I.

Pe perioada vieții, femeia nu avea niciun drept efectiv sau direct asupra bunurilor din fondul contra-zestrei (art. 1672)¹³⁴.

Văduva care se recăsătorea cu respectarea anului de doliu și care nu avea copii rezultați din căsătoria cu defunctul, dobânda, potrivit art. 150 din Codul Calimach, deplina proprietate asupra contra-zestrei. Iar dacă aceasta avea copii „nevârstnici”, conform art. 151 beneficia de „cîștigurile nuntești (...) pînă vor ajunge fiii în legiuita vîrstă”. Recăsătorirea văduvei în timpul anului de doliu ori nașterea de copii o la distanță mai mare de zece luni de la decesul soțului său conducea la pierderea tuturor drepturilor asupra contra-zestrei, astfel cum prevedeau art. 147 și art. 148.

În situația predecesului femeii, art. 1676 distingea în funcție de existența sau inexistența descendenților rezultați din căsătorie. Astfel, în prezența descendenților, nuda proprietate asupra contra-zestrei revenea acestora, bărbatul păstrând numai uzufructul. În lipsa rudelor din clasa I, contra-zestrea revenea bărbatului, ceilalți moștenitori neavând niciun drept asupra acestor bunuri.

¹³⁴ Paul VASILESCU, *op.cit.*, pp. 136-137.

Pe lângă zestre și contra-zestre, în Moldova erau reglementate și ipovolonul și theoritrele. Suplinind lipsa de contra-zestre în cazul femeii dotate, ipovolonul reprezenta un beneficiu acordat văduvei, la origine matrimonial, dar cu efecte succesoriale, și constituia a treia parte din masa succesorală a defunctului său soț¹³⁵. Astfel cum am mai remarcat în cuprinsul praxilor din vechiul drept românesc, văduva culegea numai uzufructul ipovolonului, nuda proprietate revenind descendenților (art. 1680 din Codul Calimach).

Theoritrele¹³⁶ reprezintă donațiile făcute de bărbat sau de rudele acestuia femeii, a doua zi după nuntă, „*pentru cinstea fecioriei*” (art. 1683 din Codul Calimach). La desfacerea căsătoriei, bunurile donate reveneau, conform art. 1686, femeii sau moștenitorilor ei, neexistând sub acest aspect situații de excepție în care bunurile se reîntorceau în patrimoniul constituitorului¹³⁷.

5.4 Concluzii parțiale

În concluzie, considerăm că instituția zestrei și a contra-zestrei au efecte de drept succesoral, destinate a „*umple vidul drepturilor văduvei sărace în Moldova*”¹³⁸. Dota, contra-zestrea, ipovolonul și theoritrele erau mecanisme legale care, la origine, au aparținut de domeniul extins al dreptului familiei, însă, în cazul desfacerii căsătoriei prin predecesul unuia dintre soți, produceau efecte pe tărâmul dreptului succesoral. Așadar, situația

¹³⁵ *Idem*, p. 137.

¹³⁶ Acest cuvânt este de origine grecească și semnifică „daruri de vedere”. Andrei RĂDULESCU, Alexandru COSTIN, Vasile GRECU, et. al., *Codul Calimach, op.cit.*, p. 575.

¹³⁷ Paul VASILESCU, *op.cit.*, p. 138.

¹³⁸ *Idem*, p. 137.

patrimonială a soțului supraviețuitor, cu precădere a văduvei, a fost influențată atât de regulile edictate de dispozițiile legale privind moștenirea *ab intestato*, cât și de cele privitoare la cele patru instituții ante-menționate, motiv pentru care le-am analizat în cuprinsul acestei secțiuni.

Din perspectiva regulilor de drept succesoral, soțul supraviețuitor beneficia, de regulă, de drepturi succesoriale în uzufruct care variau în funcție de categoria sau numărul moștenitorilor cu care venea în concurs. Totodată, recăsătorirea soțului supraviețuitor, nașterea de descendenți la un interval de peste zece luni de la decesul partenerului ori situația patrimonială erau elemente care contribuiau la determinarea cuantumului drepturilor succesoriale. Din cele prezentate, rezultă că dispozițiile Codului Calimach confereau drepturi de moștenire reciproce soților.